

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

БИГДАЙ МАРІЯ ОЛЕКСІЇВНА

УДК 811.161.2'367.625'37-048.445:81'374] (043.3)

**ІДЕОГРАФІЧНІ ПАРАМЕТРИ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Чернівці – 2020

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі прикладної лінгвістики Національного університету „Львівська політехніка”, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат технічних наук, доцент
Кульчицький Ігор Маркіянович,
Національний університет
„Львівська політехніка”,
кафедра прикладної лінгвістики, доцент.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Вокальчук Галина Миколаївна,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
кафедра української мови, професор;

кандидат філологічних наук, доцент
Ладияк Наталія Богданівна,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
кафедра української мови, доцент.

Захист відбудеться „7” грудня 2020 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 76.051.07 Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (58001, м. Чернівці, вул. Садова, 5).

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (58002, м. Чернівці, вул. Лесі Українки, 23) та на офіційному сайті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (<http://specrada.chnu.edu.ua/index.php?page=ua/07>).

Автореферат розіслано „6” листопада 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. А. Король

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертацію присвячено вивченню ідеографічних параметрів дієслівної лексики української мови.

В українському мовознавстві лексико-семантичну класифікацію дієслів здійснювали за ознакою наявності спільних сем і співвіднесеністю дієслівних одиниць із фактами дійсності (С. М. Дишлева), на основі логіко-граматичного підходу (О. І. Леута), за функціональними та семантичними ознаками (В. М. Русанівський). В Українському мовно-інформаційному фонді (далі – УМІФ) НАН України проводять аналіз дієслова в лексикографічній системі, на основі якого Н. М. Сухарина уклала „Словник дієслівних семантичних тем” (дієслів-ідентифікаторів). Досліджено й різні аспекти окремих лексико-семантичних груп українських дієслів: звучання (О. В. Бабакова), мислення (В. В. Гумовська), конкретної фізичної дії із семантикою створення об’єкта (І. Ф. Джочка), абсолютних дієслів (Н. Б. Іваницька), стану (О. І. Леута), буття (Л. І. Лонська), багатократно-дистрибутивної й розподільної дії (Н. М. Мединська), розташування (М. В. Мирончук), конкретної фізичної дії із семантикою створення об’єкта (І. І. Овчиннікова), чуттєвої сфери (О. Л. Орендарчук), дієслів на позначення емоційних станів (Т. В. Парасюк), мовлення (Г. О. Пашковська), релятивних дієслів (Т. В. Савчук), переміщення (А. Я. Середницька), ставлення до об’єкта та суб’єкта (Г. П. Серпутько), емотивних дієслів (І. В. Чепуріна), конкретної фізичної дії (А. В. Шумейкіна). Однак, оскільки серед мовознавців наразі немає уніфікованого підходу до класифікації дієслівної лексики української мови, актуальними в україністиці залишаються студії зі створення узагальненої семантичної класифікації дієслів.

У висвітлення засад дослідження вагомий внесок зробили розвідки з традиційної та комп’ютерної лексикографії у працях Г. М. Вокальчук, Ф. Й. Гаусмана, М. І. Голяннич, П. Ю. Гриценка, Н. В. Гуйванюк, Н. П. Дарчук, О. М. Демської, В. В. Дубічинського, Б. Еткінса, Л. Згусті, Ю. М. Караулова, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, І. М. Кульчицького, С. І. Лендау, В. В. Німчука, В. С. Перебийніс, М. М. Пещак, М. В. Скаб, М. С. Скаба, О. О. Тараненка, В. А. Широкова, Л. В. Щерби. Лексикографічні праці, присвячені укладанню ідеографічних словників, напрацьовані вченими за різних наукових парадигм у різних наукових школах на матеріалі різних мов: Л. Г. Бабенко, П. Буассьєр, І. М. Гетьман, Н. П. Дарчук, Ф. Дорнзайф, Ю. М. Караулов, Є. А. Карпіловська, Х. Касарес, Н. Ф. Клименко, В. В. Морковкін, М. М. Пещак, П. Роже, А. Я. Середницька, О. Б. Сірук, Н. В. Сніжко, Н. Ю. Шведова.

Розвиток інформаційних технологій вплинув на збільшення лінгвістичних досліджень, пов’язаних із моделюванням і формалізацією мови. Один з аспектів моделювання мовних явищ – моделювання лексичної семантики, зокрема семантики дієслів. Упродовж кінця ХХ – на початку ХХІ ст. для більшості розповсюджених мов, а саме: англійської, іспанської, німецької, французької, російської, створено велику кількість комп’ютерних словників. Відтак в україністиці постає потреба створення комп’ютерних словників нового типу,

базованих на формальних моделях лексичної семантики. Отже, аналіз особливостей семантичної структури дієслів української мови, їхня лексико-семантична класифікація й створення на цій основі ідеографічного словника є на часі.

Актуальність теми дисертації зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення системних зв'язків у лексиці в річищі системно-структурної наукової парадигми; потребою систематизувати лексико-семантичні варіанти дієслів української мови за лексико-семантичними групами й підгрупами, а також вимогами розпрацювання ідеографічних словників в українській лексикографії.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну працю виконано в межах однієї з наукових тем кафедри прикладної лінгвістики Національного університету „Львівська політехніка”, а саме „Застосування новітніх технологій для оптимізації інформаційних процесів природною мовою”, затвердженої Міністерством освіти і науки України (номер державної реєстрації 0114U001239).

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій Національного університету „Львівська політехніка” 29 березня 2012 р. (протокол № 8), уточнено на засіданні Вченої ради Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій Національного університету „Львівська політехніка” 13 червня 2019 року (протокол № 12) та уточнено на засіданні Вченої ради Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій Національного університету „Львівська політехніка” 10 грудня 2019 року (протокол № 5). Окрім цього, тему дисертації затверджено на засіданні бюро Наукової ради „Закономірності розвитку мов та практика мовної діяльності” Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України 11 лютого 2020 року (протокол № 1).

Мета дослідження полягає в з'ясуванні особливостей ідеографічних параметрів дієслівної лексики української мови.

Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- опрацювати теоретико-методологічні засади вивчення дієслівної лексики української мови;
- класифікувати лексико-семантичні варіанти дієслів української мови за лексико-семантичними групами й підгрупами;
- визначити для кожної лексико-семантичної підгрупи дієслів формальне представлення дефініції дієслова в тлумачному словнику;
- створити лексикографічну базу даних як експериментальне середовище для дослідження лексичної семантики дієслів української мови;
- укласти ідеографічний словник дієслів української мови.

Об'єкт дослідження – дієслівна лексика української мови.

Предмет дослідження – ідеографічні параметри дієслівної лексики української мови.

Матеріалом дослідження послуговували 2393 дієслова-ідентифікатори зі „Словника дієслівних семантичних тем”, укладеного Н. М. Сухариною в

УМІФ НАН України, а також відповідні їм 16245 лексико-семантичних варіантів дієслів зі „Словника української мови” в 11 томах, 146 дієслів зі „Словника української мови в 11 томах. Додатковий том” у двох книгах та 1246 дієслів із перших десятих томів „Словника української мови” у 20 томах.

Джерельною базою дослідження слугували „Словник української мови” в 11 томах, „Словник української мови в 11 томах. Додатковий том” у двох книгах, перші (опубліковані станом на 2020 р.) десять томів „Словника української мови” у 20 томах і „Словник дієслівних семантичних тем”, укладений Н. М. Сухариною в УМІФ НАН України.

„Словник української мови” в 11 томах обрано основним джерелом дослідження, оскільки станом на 2020 рік це найбільший завершений український тлумачний словник, будь-коли виданий в Україні. Окрім цього, він містить систематизований і репрезентативний масив слів, необхідний для формалізованого вивчення лексичної семантики українських дієслів. Перший в українській лексикографії ідеографічний словник нової лексики „Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики” (Київ, 2013) не увійшов до джерельної бази, оскільки в ньому представлені здебільшого іменники та прикметники.

Методи дослідження. Основою структурних, семантичних та ідеографічних аспектів української дієслівної лексики є лексикоцентризм, який ґрунтується на засадах системно-структурної парадигми наукових знань, з опертям на поняття системи та структури мови. У дисертації триетапно застосовано низку релевантних методів. На першому етапі задіяні методи: *загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз і синтез)* для систематизації й узагальнення отриманої теоретико-методологічної інформації; *наскрізного виписування* – з метою відбору матеріалу дослідження. На другому етапі застосовано: *структурний метод (компонентний аналіз)* й *аналіз словникових дефініцій* для виокремлення сем і виявлення семантичної структури лексичних значень дієслів; *логіко-семантичний метод (ступеневої ідентифікації Е. В. Кузнецової)* – для визначення складників кожної лексико-семантичної групи й підгрупи та ієрархічних зв'язків між ними; *лексико-семантичний аналіз* – для об'єднання лексичних одиниць у лексико-семантичні групи й підгрупи; *логіко-інтуїтивний метод* – для номінації семних компонентів, вибору назв лексико-семантичних груп і підгруп; *описовий метод* – для інвентаризації, класифікації й окреслення основних характеристик лексико-семантичних варіантів дієслів української мови; *кількісний аналіз* – для визначення кількісного складу лексико-семантичних груп і підгруп, а також кількісних характеристик динамічних явищ дієслівної семантики; *метод порівняння* – для студій динаміки семантики дієслів на матеріалах „Словника української мови” в 11 томах і „Словника української мови” у 20 томах. На третьому етапі використано: методи *інформаційної теорії лексикографічних систем В. А. Широкова*, а також *проектування баз даних* для створення лексикографічної бази даних „VerbSemClass”.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* укладено ідеографічний словник дієслів української мови на основі проведеної

лексико-семантичної класифікації; *уперше* визначено до кожної лексико-семантичної підгрупи дієслів формальне представлення дефініції дієслова в тлумачному словнику; *удосконалено* лексикографічну базу даних „Дієслово”, а саме – дочірню базу даних „DieslPPart”, створену в УМІФ НАН України, *новою* лексикографічною базою даних „VerbSemClass”, яка розкриває кореляцію між конкретним дієсловом-ідентифікатором та відповідною йому лексико-семантичною групою й підгрупою; проведено лексико-семантичну класифікацію лексико-семантичних варіантів дієслів української мови, яка *доповнює* наявні семантичні класифікації українських дієслів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вивчення ідеографічних параметрів дієслівної лексики української мови є внеском у лексикологію та лексичну семантику української мови, а також у традиційну та комп’ютерну лексикографію. Подану лексико-семантичну класифікацію лексико-семантичних варіантів дієслів можна застосувати для семантичної розмітки дієслів у корпусах текстів, створення семантичних словників. Отримані результати можна використати в лекційних курсах „Сучасна українська мова. Лексикологія” (розділи „Лексична семантика”, „Семантичні відношення в лексиці”), „Загальне мовознавство” (розділ „Лексико-семантична система мови”), „Практична лексикографія” (розділ „Ідеографічні словники”), а також у створенні навчальних посібників для студентів філологічних факультетів. Створено ідеографічний словник дієслів української мови.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження апробовано на 9 міжнародних наукових, науково-практичних і науково-технічних конференціях, а саме: I Міжнародній науковій конференції „Інформація, комунікація, суспільство” (ICS-2012) (м. Львів, 2012 р.); Міжнародній науковій конференції MegaLing’2012 „Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій” (м. Київ, 2012 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції „Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість” (м. Острог, 2013 р.); I Міжнародній науковій конференції „Людина. Комп’ютер. Комунікація” (м. Львів, 2013 р.); II Міжнародній науково-практичній заочній конференції „Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації” (м. Острог, 2013 р.); VIII Міжнародній науково-технічній конференції „Комп’ютерні науки та інформаційні технології” (CSIT 2013) (м. Львів, 2013 р.); Міжнародній науковій конференції MegaLing’2013 „Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій” (м. Київ, 2013 р.); III Міжнародній науково-практичній заочній конференції „Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації” (м. Острог, 2014 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції „Прикладні лінгвістичні дослідження в умовах міжкультурної комунікації” (м. Острог, 2018 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладено в 14 публікаціях (із них – 10 одноосібних і 4 у співавторстві) загальним обсягом 5,6 друк. арк. Серед них 6 статей (2,22 друк. арк.) надруковано у наукових фахових виданнях України, 1 стаття (0,48 друк. арк.) – у періодичному виданні іншої держави, 2 статті (0,87 друк. арк.) – у виданнях України, що входять до

міжнародних наукометричних баз, 3 публікації (0,65 друк. арк.) – у тезах доповідей і матеріалах наукових конференцій та семінарів, 2 статті (1,38 друк. арк.) – у наукових працях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Особистий внесок здобувача. У трьох публікаціях у співавторстві з І. М. Кульчицьким дисертантка окреслила основні підходи до семантичної класифікації дієслівної лексики в українському мовознавстві [1], збирила та опрацювала фактичний матеріал для аналізу семантичних відношень [10], описала поняття моделі у лінгвістиці, а також обґрунтувала доцільність подання семантичних характеристик дієслів у словниках [13]. В одній праці апробаційного характеру в співавторстві з І. М. Кульчицьким і Н. Б. Осідач [11] здобувачка описала відношення у лінгвістиці та розкрила сутність поняття семантичне відношення.

Структура й обсяг праці. Дисертація складається з анотацій двома мовами, списку опублікованих праць автора, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (213 найменувань), 3 додатків загальним обсягом 53 сторінки (лексико-семантичної класифікації ЛСВ дієслів, фрагментів ідеографічного словника дієслів української мови, а також списку публікацій та відомостей про апробацію результатів дисертації). Загальний обсяг дисертації – 276 сторінок, основний текст – 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету й завдання дисертаційної праці, об'єкт і предмет; описано методологічну основу розвідки, наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; подано інформацію про апробацію матеріалів дисертації та кількість публікацій; зазначено особистий внесок здобувача й описано структуру й обсяг дисертації.

Перший розділ „Теоретичні засади дослідження дієслівної лексики української мови” висвітлює теоретичні положення, на яких ґрунтується наукова розвідка, зокрема, розглянуто системність у мові та лексиці, розкрито сутність понять *лексико-семантичне поле* (далі – ЛСП), *лексико-семантична група* (далі – ЛСГ) (п. 1.1.1), охарактеризовано дієслово як частиномовний клас (п. 1.1.2), описано основні підходи до лексико-семантичної класифікації дієслів (п. 1.1.3); висвітлено принципи лексикографування, етапи словницької діяльності, а також представлено етапи укладання словника розподілу дієслів української мови за лексико-семантичними групами (далі – ЛСГД-словник) (п. 1.2.1), розглянуто концептуальні засади ЛСГД-словника, уточнено поняття *ідеографічний словник*, *комп'ютерний ідеографічний словник* (п. 1.2.2), розкрито зміст понять *лексикографічний параметр*, *ідеографічний параметр*, актуалізовано ідеографічний параметр у ЛСГД-словнику (п. 1.2.3).

Вивчення системної організації лексики було й залишається одним із важливих і пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики. На лексичному рівні відношення об'єктивної дійсності виражені в різноманітних зв'язках між

лексичними одиницями в ЛСГ, ЛСП, словникових статтях у словниках ідеографічного типу.

Дослідження лексико-семантичної системи мови передбачає вивчення слів у всьому комплексі їхніх зв'язків. Виокремлюють парадигматичні та синтагматичні зв'язки між елементами в лексиці. Найбільшим парадигматичним об'єднанням лексичних одиниць є ЛСП. Складником ЛСП є ЛСГ, за якими поділено дієслівну лексику української мови в цьому дослідженні. ЛСГ витлумачуємо як об'єднання слів однієї частини мови в межах лексико-семантичного поля на основі спільної архісеми та диференційних сем.

Українське дієслово з позиції семантики й граматики вивчали І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, С. М. Дишлева, М. А. Жовтобрюх, А. П. Загнітко, Н. Б. Іваницька, О. І. Леута, Т. Є. Масицька, Н. М. Мединська, О. Г. Межов, І. А. Мельник, В. М. Русанівський, Н. М. Сухарина.

Дієслово – це частина мови, яка виражає дії, процеси та стани. Воно належить до ознакових слів разом із прикметником, прислівником і числівником (Н. М. Мединська). У реченнях дієслова є центральною одиницею. Серед усіх частин мови саме дієслова мають найбільшу кількість морфологічних категорій. До власне-дієслівних категорій належать категорії часу, способу дії, виду, серед невластне-дієслівних категорій є категорії особи, числа, роду. Окрім цього, в україністиці виокремлюють ще дві категорії: перехідності / неперехідності й стану, які є міжрівневими, а саме – морфолого-словотвірні-синтаксичними (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська).

Лексико-семантична класифікація дієслівної лексики української мови належить до кола основних напрямів сучасних студій з лексичної семантики. Нині наявна низка семантичних класифікацій лексики. Це зумовлено тим, що відрізняються підходи до класифікування й немає певної універсальної таксономії дієслів за ЛСГ для різних мов. В україністиці лексико-семантичну класифікацію дієслівної лексики здійснювали С. М. Дишлева, О. І. Леута, В. М. Русанівський, в зарубіжному мовознавстві – Ю. Д. Апресян, Л. Г. Бабенко, Ф. Данеш, Е. В. Кузнецова, Б. Левін, В. Чейф, Н. Ю. Шведова. У цьому дослідженні використано семасіологічний підхід до лексико-семантичної класифікації української дієслівної лексики, який спрямований на аналіз від слова до поняття.

Уважаємо, що результат класифікації лексико-семантичних варіантів (далі – ЛСВ) дієслів української мови за ЛСГ та лексико-семантичними підгрупами (далі – ЛСПГ) найкраще подавати як словник ідеографічного типу на основі виокремлення ідеографічного параметра.

Лексикографічний параметр – це певна частина мовної інформації, що, як правило, виступає в комбінації з іншими параметрами й відображена у словниках; тобто – це певне представлення структурних рис мови у словниках. (Ю. М. Караулов).

Виокремлюють структурогенні й лінгвістичні лексикографічні параметри (П. М. Денісов, Ю. М. Караулов). До структурогенних належать власне мовні параметри, як-от: наголос, орфографія. До лінгвістичних відносять параметри,

пов'язані не так з мовою, як з вивченням її різних аспектів, тобто з мовознавством. Прикладами лінгвістичних параметрів є семантичні, фразеологічні, ідеографічні параметри (І. М. Кульчицький).

Ідеографічний параметр витлумачуємо як лексикографічний параметр лінгвістичного типу, що позначає лексико-семантичні об'єднання слів (ЛСП, тематичну групу (далі – ТГ), ЛСГ, ЛСПГ) в ідеографічному словнику.

Беручи до уваги визначення українських мовознавців І. М. Гетьмана й О. О. Тараненка, вважаємо, що *ідеографічний словник* – семантичний словник, у якому словникові статті ієрархічно впорядковані за семантичними класами (ЛСП, ЛСГ і ТГ).

Комп'ютерний ідеографічний словник витлумачуємо як електронний семантичний словник, укладений на основі лексикографічної бази даних, у якому словникові статті ієрархічно впорядковані за семантичними класами (ЛСП, ЛСГ і ТГ).

Створення концепції словника зумовлює визначення мети, типу, кола користувачів і способу впорядкування реєстрових одиниць. ЛСГД-словник – філологічного, тлумачного й ідеографічного типу.

Укладання ЛСГД-словника є послідовністю реалізації таких етапів:

- розроблення концепції й макро-, медіо- та мікроструктури словника;
- побудова концептуальної схеми лексикографічної бази даних та її реалізація у промисловій системі керування базами даних;
- внесення у лексикографічну базу даних необхідної інформації;
- створення на основі лексикографічної бази даних паперового варіанту ЛСГД-словника.

У другому розділі „**Методологічні засади вивчення лексичної семантики дієслів**” представлено методологічне підґрунтя дисертації, зокрема, обґрунтовано використання „Словника української мови” в 11 томах (далі – СУМ-11) як джерело лінгвістичних досліджень (п. 2.1), визначено методика та методи дослідження структурно-семантичних особливостей дієслів (п. 2.2), описано етапи проведення лексико-семантичної класифікації дієслів української мови (п. 2.3).

У дисертації як джерело студій обрано СУМ-11, оскільки станом на 2020 рік це найбільший завершений український тлумачний словник, будь-коли виданий в Україні. Окрім цього, він містить систематизований і репрезентативний масив слів, потрібний для формалізованого вивчення лексичної семантики українських дієслів. „Завдяки безперервності багатовікової традиції лексикографії сучасне мовознавство одержує у словниках найбільш надійний і відшліфований матеріал для формалізованого аналізу лексичної семантики”¹ (М. М. Пещак).

Одним із завдань дослідження є формальне представлення дефініції дієслова в тлумачному словнику для кожної ЛСПГ дієслів. Для його реалізації

¹ Клименко Н. Ф., Пещак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. Київ : Наукова думка, 1982. С. 8.

проаналізовано тлумачення досліджуваних дієслів з СУМ-11 і визначено типові формули тлумачення для кожної ЛСПГ.

Формулу тлумачення визначають як „найменшу одиницю опису лексичної семантики в словнику”² (Є. А. Карпіловська). Ґрунтовні розвідки з формалізованого вивчення лексичної семантики української мови здійснені у працях Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко, М. В. Скаб, Г. М. Ярун.

Процедура дослідження охоплювала три етапи. **Перший етап**, присвячений аналізу та узагальненню теоретичних засад; накопиченню, систематизації та аналізу фактичного матеріалу, проведений із використанням *загальнонаукових методів індукції, дедукції, аналізу й синтезу* (для систематизації й узагальнення отриманої теоретико-методологічної інформації), *методу наскрізного виписування* (з метою відбору матеріалу дослідження). **Другий етап** спрямований на класифікування ЛСВ дієслів української мови за ЛСГ й ЛСПГ; кількісні підрахунки аналізу об’єкта вивчення; дослідження динаміки семантики дієслів на матеріалах СУМ-11 і „Словника української мови” у 20 томах (далі – СУМ-20). На цьому етапі застосовано такі методи: *структурний метод (компонентний аналіз) й аналіз словникових дефініцій* для виокремлення сем і виявлення семантичної структури лексичних значень дієслів; *логіко-семантичний метод (ступеневої ідентифікації Е. В. Кузнецової)* – для визначення складників кожної ЛСГ й ЛСПГ, та ієрархічних зв’язків між ними; *лексико-семантичний аналіз* – для об’єднання лексичних одиниць у ЛСГ й ЛСПГ; *логіко-інтуїтивний метод* – для номінації семних компонентів, вибору назв ЛСГ й ЛСПГ; *описовий метод* – для інвентаризації, класифікації й окреслення основних характеристик ЛСВ дієслів української мови; *кількісний аналіз* – для визначення кількісного складу ЛСГ й ЛСПГ, а також кількісних характеристик динамічних явищ дієслівної семантики; *метод порівняння* – для студій динаміки семантики дієслів на матеріалах СУМ-11 і СУМ-20. **Третій етап** присвячений створенню лексикографічної бази даних „VerbSemClass” як експериментального середовища для дослідження лексичної семантики дієслів української мови; укладанню ідеографічного словника дієслів української мови. На цьому етапі використано: методи *інформаційної теорії лексикографічних систем В. А. Широкова і проєктування баз даних* для створення лексикографічної бази даних „VerbSemClass”.

Лексико-семантичну класифікацію дієслівної лексики української мови проведено в три етапи:

1. Перший етап – узагальнення. На цій стадії здійснено порівняння й узагальнення вже наявних семантичних класифікацій дієслів української мови, а саме С. М. Дишлевої, О. І. Леути та В. М. Русанівського.

2. Другий етап – первинна класифікація. На цій стадії здійснено поділ 2393 дієслів-ідентифікаторів зі „Словника дієслівних семантичних тем” на ЛСГ, виокремлені під час першого етапу.

² Пещак М. М., Клименко Н. Ф., Ярун Г. М., Карпіловська Є. А. Лексична семантика в системі „людина-машина”. Київ : Наукова думка, 1986. С. 129.

3. Третій етап – розроблення детальної класифікації ЛСВ дієслів на ЛСГ і ЛСПГ трьох рівнів ієрархії. На цій стадії уточнено й розширено лексико-семантичну класифікацію дієслів за допомогою методів компонентного аналізу й ступеневої ідентифікації. За зразок взято ідеографічний словник дієслів за редакцією Л. Г. Бабенко. Для зручності представлення класифікації використано таку ієрархію семантичних об'єднань дієслів: ЛСГ, ЛСПГ верхнього рівня ієрархії (далі – ЛСПГв), ЛСПГ середнього рівня (далі – ЛСПГс) і ЛСПГ нижнього рівня (далі – ЛСПГн) відповідно.

Третій розділ „Структурно-семантичні особливості ЛСГ дієслів в українській мові” подає опис узагальненої лексико-семантичної класифікації дієслів, а саме: структуру ЛСГ „Дієслова дії” (п. 3.1), структуру ЛСГ „Дієслова буття” (п. 3.2), структуру ЛСГ „Дієслова стану” (п. 3.3), структуру ЛСГ „Дієслова відношення” (п. 3.4), а також динаміку семантики дієслів на матеріалах СУМ-11 і СУМ-20 (п. 3.5).

У межах третього розділу опрацьовано всі 2393 дієслова-ідентифікатори зі „Словника дієслівних семантичних сем” Н. М. Сухариної та класифіковано 16245 ЛСВ цих дієслів, отриманих методом наскрізного виписування із СУМ-11, за ЛСГ й ЛСПГ. Оскільки „Словник дієслівних семантичних тем” містить алфавітний реєстр усіх дієслів-ідентифікаторів, які безпосередньо представляють усі дієслова української мови, то вважаємо, що, поділивши кожен ЛСВ усіх 2393 дієслів-ідентифікаторів на ЛСГ і ЛСПГ, отримаємо лексико-семантичну класифікацію всієї дієслівної лексики української мови. За допомогою компонентного аналізу виокремлено архісеми та диференційні семи в структурі значення кожного ЛСВ кожного з дієслів-ідентифікаторів. А метод ступеневої ідентифікації застосовано для визначення меж й обсягу ЛСГ і ЛСПГ.

Під час інвентаризації ЛСВ дієслів за ЛСГ і ЛСПГ використано типові диференційні семи, напрацьовані в УМІФ НАН України, а саме: ‘суб’єкт (Dsbj)’, ‘об’єкт (Dobj)’, ‘адресат (Dadr)’, ‘спосіб, засіб (Dinstr)’, ‘середовище, місце (Dloc)’, ‘час (Dtemp)’, ‘мета (Daim)’, ‘умова (Dcond)’, ‘причина (Dcaus)’, ‘міра, інтенсивність (Dmsr)’. Цей набір сем було уточнено, розширено й додано нові диференційні семи відповідно до потреб кожної ЛСГ і ЛСПГ:

1. Розділено диференційну сему ‘спосіб, засіб (Dinstr)’ на дві: ‘засіб (Dinstr)’ та ‘спосіб (Dmeth)’, оскільки засіб позначає якийсь фізичний засіб дії, а спосіб навпаки нефізичний метод, спосіб виконання дії.

2. У межах дієслів ЛСГ „Дієслова дії” виокремлено такі нові диференційні семи: ‘спрямованість (Dorien)’ руху, ‘вихідна спрямованість (Dstartorien)’ руху, ‘кінцева спрямованість (Dendorien)’ руху, ‘різна спрямованість (Ddifforien)’ руху, ‘спрямованість (Dorien)’ переміщення, ‘вихідна спрямованість (Dstartorien)’ переміщення, ‘кінцева спрямованість (Dendorien)’ переміщення, ‘проміжна спрямованість (Dintorien)’ переміщення, ‘результат (Dres)’, ‘інший об’єкт (Dotherobj)’, ‘інший адресат (Dotheradr)’.

3. У межах дієслів ЛСГ „Дієслова стану” виокремлено такі нові диференційні семи: ‘фізична якість (Dphysicqual)’, ‘колірна ознака (Dcolorchar)’, ‘зовнішня ознака людини (Dextperschar)’, ‘внутрішня якість людини

(Dintpersqual)', 'соціальна якість людини (Dsocialqual)', 'фізична ознака (Dphysicqual)', 'якісна ознака (Dqualchar)', 'кількісна ознака (Dquantchar)', 'емоційний стан (Demotstate)', 'фізіологічний стан (Dphysiolstate)', 'функційний стан (Dfunctstate)'.

4. У межах дієслів ЛСГ „Дієслова відношення” виокремлено нові диференційні семи: ‘інший адресат (Dotheradr)’ та ‘інший об’єкт (Dotherobj)’.

У результаті лексико-семантичної класифікації ЛСВ дієслів української мови виокремлено такі ЛСГ: „Дієслова дії”, „Дієслова стану”, „Дієслова відношення” та „Дієслова буття”.

У межах ЛСГ „Дієслова дії” виокремлено 10169 ЛСВ дієслівних одиниць. Найчисленнішою ЛСПГв є „Дієслова фізичного впливу на об’єкт” зі 2151 ЛСВ (21%), меншою ЛСПГв є „Дієслова розміщення” зі 1817 ЛСВ (18%). Ще меншими ЛСПГв є „Дієслова соціальної діяльності” зі 1261 ЛСВ (12%), „Дієслова руху” зі 1213 ЛСВ (12%), „Дієслова інтелектуальної діяльності” зі 1087 ЛСВ (11%). Найменш численними (менше ніж 10%) є ЛСПГв „Дієслова переміщення” зі 783 ЛСВ (8%), ЛСПГв „Дієслова мовленнєвої діяльності” зі 687 ЛСВ (7%), ЛСПГв „Дієслова творчої діяльності” зі 620 ЛСВ (6%), ЛСПГв „Дієслова звучання” зі 316 ЛСВ (3%) і ЛСПГв „Дієслова фізіологічної дії” зі 234 ЛСВ (2%).

Лексико-семантичне класифікування ЛСВ дієслів ЛСГ „Дієслова дії” здебільшого відбувається за архісемою, а диференційні семи рідше враховано. Зокрема, диференційні семи враховано в більшості ЛСПГс, що входять до таких ЛСПГв: „Дієслова руху”, „Дієслова переміщення об’єкта”, „Дієслова розміщення”. В інших ЛСПГс вони не є визначальними в процесі зарахування до певної ЛСПГ, на відміну від архісеми. Проаналізувавши дефініції дієслів у тлумачному словнику СУМ-11, констатуємо, що не всі важливі диференційні семи там вербалізовані. Зокрема, для дієслів ЛСГ „Дієслова дії” майже немає інформації про суб’єкт, який здійснює дію, хоча саме в цій ЛСГ суб’єкт є активним діячем, тому мав би бути вказаний.

У межах ЛСГ „Дієслова буття” виокремлено 1468 ЛСВ дієслівних одиниць. Усі три ЛСПГв мають приблизно однакову чисельність, а саме: ЛСПГв „Дієслова існування” 527 ЛСВ (36%), ЛСПГв „Дієслова припинення буття” 522 ЛСВ (36%), ЛСПГв „Дієслова початкової фази буття” 419 ЛСВ (28%).

Лексико-семантичне класифікування ЛСВ дієслів ЛСГ „Дієслова буття” зазвичай відбувається за архісемою, а диференційні семи рідше враховано. Зокрема, диференційні семи враховано в таких ЛСПГс: „Дієслова початку події, дії”, „Дієслова здійснення події”, „Дієслова буття-існування в певному часі й просторі”, „Дієслова припинення дії, буття, стану”. В інших ЛСПГс вони не є визначальними в процесі зарахування до певної ЛСПГ, на відміну від архісеми. Проаналізувавши дефініції дієслів у тлумачному словнику СУМ-11, доходимо висновку, що не всі важливі диференційні семи вербалізовані в тлумаченнях. Зокрема, для дієслів ЛСПГс „Дієслова початку події, дії” немає семи ‘суб’єкт (Dsbj)’, який, власне, починає певну подію або дію. Для ЛСПГс „Дієслова здійснення події” не завжди вербалізована диференційна сема ‘об’єкт

(Dobj)', що позначає певну подію, яка відбувається. Для ЛСПГс „Дієслова буття-існування в певному часі й просторі” не завжди представлена сема ‘час (Dtemp)’ перебування.

У межах ЛСГ „Дієслова стану” виокремлено 2563 ЛСВ дієслівних одиниць. Найчисленнішою є ЛСПГв „Дієслова вияву ознаки” зі 1279 ЛСВ (50%), далі ЛСПГв „Дієслова емоційного стану” зі 733 ЛСВ (29%). Решта ЛСПГв порівняно набагато менші – ЛСПГв „Дієслова фізіологічного стану” зі 230 ЛСВ (9%), ЛСПГв „Дієслова становлення якості” зі 189 ЛСВ (7%), ЛСПГв „Дієслова функційного стану” зі 104 ЛСВ (4%), а також ЛСПГв „Дієслова способу життя” зі 28 ЛСВ (1%).

Лексико-семантичне класифікування ЛСВ дієслів ЛСГ „Дієслова стану” здебільшого відбувається за архісемою й обов'язковою диференційною семою. Диференційні семи є визначальними в процесі зарахування до певної ЛСПГ, на відміну від інших ЛСГ. Проаналізувавши дефініції дієслів у тлумачному словнику СУМ-11, спостерігаємо, що не всі важливі семи вербалізовані в тлумаченнях. Зокрема, для дієслів ЛСГ „Дієслова стану” майже немає семи ‘суб’єкт (Dsbj)', який перебуває в певному стані й характерний для багатьох ЛСПГв і ЛСПГс цієї ЛСГ.

У межах ЛСГ „Дієслова відношення” виокремлено 2045 ЛСВ дієслівних одиниць. Найчисленнішою ЛСПГв є „Дієслова соціальних стосунків” зі 886 ЛСВ (43%), менша – ЛСПГв „Дієслова володіння” зі 653 ЛСВ (32%). Удвічі менше ЛСВ є в ЛСПГв „Дієслова міжособистісних стосунків” зі 322 ЛСВ (16%). І найменша – ЛСПГв „Дієслова відношення” зі 184 ЛСВ (9%).

Лексико-семантичне класифікування ЛСВ дієслів ЛСГ „Дієслова відношення” зазвичай відбувається за архісемою й обов'язковою диференційною семою. Диференційні семи є визначальними в процесі зарахування до певної ЛСПГ, на відміну від інших ЛСГ. Проаналізувавши дефініції дієслів у тлумачному словнику СУМ-11, констатуємо, що не всі важливі семи вербалізовані в тлумаченнях. Зокрема, для дієслів ЛСГ „Дієслова відношення” майже немає семи ‘суб’єкт (Dsbj)', а також часто немає диференційних сем ‘інший адресат (Dotheradr)' та ‘інший об’єкт (Dotherobj)', хоча вони характерні для багатьох ЛСПГ цієї ЛСГ.

У дисертації проаналізовано динаміку семантики в досліджуваних дієсловах на матеріалах СУМ-11 і СУМ-20 (1–10 томи). За останні 50 років лексика української мови зазнала певних змін, що, без сумніву, можна простежити в тлумачних словниках. Серед причин таких змін називають: соціально-історичні, психологічні й власне лінгвістичні (О. О. Тараненко).

Л. В. Струганець виокремлює такі основні типи трансформації слова: „семантичні зміни у словах з однаковою кількістю значень; розширення семантичної структури слова; звуження семантичної структури слова; процеси утворення і зникнення омонімії; комплексні якісні модифікації значення слова”.³

³ Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. С. 17.

У перших десяти томах СУМ-20 є 1246 дієслів-ідентифікаторів зі всіх 2393 дієслів-ідентифікаторів зі „Словника дієслівних семантичних тем”. Під час дослідження динаміки дієслівної семантики на матеріалах СУМ-11 і СУМ-20 проаналізовано 1246 дієслів-ідентифікаторів та виявлено такі явища: 1) більшість (42%) досліджуваних дієслів не змінили свої значення й кількість значень чи відтінків; 2) 26,4% дієслів отримали уточнення значень і часткові модифікації значень; 3) у 10% дієслів розширилася семантика й збільшилася кількість нових значень; 4) у 4,8% дієслів збільшилася кількість відтінків значень; 5) решта 16,8% охоплюють такі явища: узагальнення значень, нові вказівки на синтаксичну сполучуваність; представлення тлумачення дієслів доконаного виду як покликання на тлумачення цих дієслів у формі недоконаного виду; зміну позицій тлумачень; спрощення тлумачень; уживання сучаснішої лексики в тлумаченнях; звуження семантики й менша кількість значень чи відтінків значень.

Проаналізовано також динаміку семантики в досліджуваних дієсловах на матеріалах СУМ-11 і „Словника української мови в 11 томах. Додатковий том” у двох книгах, укладеного у 2017 році. Цей словник-додаток містить не лише нові слова української мови, а також нові значення, які набули слова з СУМ-11. Серед досліджуваних 2393 дієслів-ідентифікаторів зі „Словника дієслівних семантичних тем” у двох додаткових книгах налічуємо 146 дієслів з СУМ-11 (96 дієслів (66%) з новими значеннями для фразеологізмів і 50 дієслів (34%) з новими значеннями або відтінками значень).

У четвертому розділі „Укладання лексикографічної бази даних й ідеографічного словника дієслів української мови” описано макро-, медіо-, та мікроструктуру ЛСГД-словника (п. 4.1), представлено ЛСГД-словник на мікрорівні (п. 4.1.1), а також на медіо- та макрорівні (п. 4.1.2), описано структуру лексикографічних баз даних „Дієслово” (п. 4.2) і „VerbSemClass” (п. 4.3).

Традиційно виокремлюють макро-, медіо-, мікрорівні словника. На макрорівні ЛСГД-словника передбачено такі компоненти: передмову, правила користування, список використаних словників, список умовних скорочень, основу словника, алфавітний покажчик дієслів. Медіорівень ЛСГД-словника складається з ЛСГ і ЛСПГ, виокремлених у межах третього розділу. На основі цих груп, власне, і здійснено поняттєве групування слів, характерне для словників ідеографічного типу. На мікрорівні в ЛСГД-словнику, крім реєстрової одиниці й власне тлумачення, представлена також формальна модель тлумачення з описом усіх архісем і диференційних сем, характерних для цієї ЛСГ чи ЛСПГ.

Формальну модель статті ЛСГД-словника за І. М. Кульчицьким представлено як набір лексикографічних параметрів: орфографічний параметр; наголос; граматичні характеристики; ідеографічні параметри (належність до ЛСГ); ремарки; тлумачення.

Для відображення тлумачення проаналізовано його структуру в статтях дієслів з різних ЛСГ. У результаті для кожної ЛСПГ визначено формальне представлення дефініції дієслова в тлумачному словнику.

Формальні моделі тлумачення у статтях, що належать до ЛСГ „Дієслова дії” (на прикладі ЛСПГв „Дієслова мовленнєвої діяльності”):

– ЛСПГс „Дієслова характеризуваної мовної діяльності”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘говорити’ + ‘об’єкт (Dobj)’ + ‘спосіб (Dmeth)’. Наприклад, **БАЗІКАТИ** 1. Говорити багато, беззмислово, про щось неістотне, не варте уваги (СУМ-11, Т1, с. 89). Реєстрове слово: **БАЗІКАТИ**; архісема: ‘говорити’; ‘спосіб’: *багато, беззмислово*; ‘об’єкт’: *про щось неістотне, не варте уваги*.

– ЛСПГс „Дієслова повідомлення”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘говорити, повідомляти’ + ‘адресат (Dadr)’ + ‘об’єкт (Dobj)’. Наприклад, **ЗАЯВЛЯТИ** 1. Повідомляти про що-небудь, звертатися до кого-небудь з викладом якихось відомостей, положень, думок (СУМ-11, Т3, с. 421). Реєстрове слово: **ЗАЯВЛЯТИ**; архісема: ‘говорити, повідомляти’; ‘адресат’: *кому-небудь*; ‘об’єкт’: *про що-небудь, з викладом якихось відомостей, положень, думок*.

– ЛСПГс „Дієслова спілкування”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘спілкуватися, обмінюватися’ + ‘адресат (Dadr)’ + ‘об’єкт (Dobj)’ + ‘спосіб (Dmeth)’. Наприклад, **ОБГОВОРЮВАТИ** 1. Обмінюватися поглядами, міркуваннями, враженнями і т. ін. з ким-небудь, детально аналізуючи, розглядаючи щось (СУМ-11, Т5, с. 477). Реєстрове слово: **ОБГОВОРЮВАТИ**; архісема: ‘спілкуватися, обмінюватися’; ‘адресат’: *з ким-небудь*; ‘об’єкт’: *поглядами, міркуваннями, враженнями*; ‘спосіб’: *детально аналізуючи, розглядаючи щось*.

– ЛСПГс „Дієслова звертання”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘звертатися’ + ‘адресат (Dadr)’ + ‘мета (Daim)’ + ‘час (Dtemp)’. Наприклад, **ВІТАТИ** 1. Звертатися до кого-небудь під час зустрічі з привітом, виявляючи доброзичливість (СУМ-11, Т1, с. 686). Реєстрове слово: **ВІТАТИ**; архісема: ‘звертатися’; ‘адресат’: *(до) кого-небудь*; ‘мета’: *з привітом*; ‘спосіб’: *виявляючи доброзичливість*; ‘час’: *під час зустрічі*.

– ЛСПГс „Дієслова мовного впливу”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘вимагати, спонукати’ + ‘адресат (Dadr)’ + ‘мета (Daim)’ + ‘спосіб (Dmeth)’. Наприклад, **ВІДМОВЛЯТИ** 3. *перех.* Настійно переконувати когось не робити чого-небудь; відраджувати (СУМ-11, Т1, с. 608). Реєстрове слово: **ВІДМОВЛЯТИ**; архісема: ‘вимагати, спонукати’; ‘адресат’: *(від) когось*; ‘мета’: *не робити чого-небудь*.

Формальні моделі тлумачення у статтях, що належать до ЛСГ „Дієслова буття” (на прикладі ЛСПГв „Дієслова початкової фази буття, існування”):

– ЛСПГс „Дієслова спричинення початку існування”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘спричиняти, давати початок’ + ‘об’єкт (Dobj)’. Наприклад, **НАРÓДЖУВАТИ** 2. Давати початок чому-небудь, створювати що-небудь, бути причиною появи когось, чогось (СУМ-11, Т5, с. 175). Реєстрове слово: **НАРÓДЖУВАТИ**; архісема: ‘спричиняти, давати початок’; ‘об’єкт’: *що-небудь; чому-небудь*.

– ЛСПГс „Дієслова початку існування”: ‘виникати, з’являтися’ + ‘об’єкт (Dobj)’ + ‘спосіб (Dmeth)’. Наприклад, **ВИБУХАТИ** 2. Раптово виникати, починатися з великою силою (СУМ-11, Т1, с. 358). Реєстрове слово: **ВИБУХАТИ**; архісема: ‘виникати, з’являтися’; ‘спосіб’: *раптово, з великою силою*.

– ЛСПГс „Дієслова початку події, дії”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘починати’ + ‘об’єкт (Dobj)’. Наприклад, **ПРИСТУПАТИ** 1. Починати що-небудь робити, братися за якусь справу, роботу і т. ін. (СУМ-11, Т8, с. 48). Реєстрове слово: **ПРИСТУПАТИ**; архісема: ‘починати’; ‘об’єкт’: *що-небудь робити, якусь справу, роботу*.

Формальні моделі тлумачення у статтях, що належать до ЛСГ „Дієслова стану” (на прикладі ЛСПГв „Дієслова емоційного стану”):

– ЛСПГс „Дієслова перебування в емоційному стані”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘відчувати’ + ‘емоційний стан (Demotstate)’. Наприклад, **БОЯТИСЯ** 1. Відчувати страх перед ким-, чим-небудь (СУМ-11, Т1, с. 225). Реєстрове слово: **БОЯТИСЯ**; архісема: ‘відчувати’; ‘емоційний стан’: *страх*.

– ЛСПГс „Дієслова становлення емоційного стану”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘впадати’ + ‘емоційний стан (Demotstate)’. Наприклад, **НІЯКОВІТИ** 1. Робитися, ставати ніяковим; приходити в стан зніяковіння; конфузитися (СУМ-11, Т5, с. 432). Реєстрове слово: **НІЯКОВІТИ**; архісема: ‘впадати’; ‘емоційний стан’: *в стан зніяковіння, конфузу*.

– ЛСПГс „Дієслова приведення в емоційний стан”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘викликати’ + ‘емоційний стан (Demotstate)’ + ‘адресат (Dadr)’. Наприклад, **ЗАСМУЧУВАТИ** 1. Викликати смуток у кого-небудь (СУМ-11, Т3, с. 320). Реєстрове слово: **ЗАСМУЧУВАТИ**; архісема: ‘викликати’; ‘емоційний стан’: *смуток*; ‘адресат’: *у кого-небудь*.

Формальні моделі тлумачення у статтях, що належать до ЛСГ „Дієслова відношення” (на прикладі ЛСПГв „Дієслова взаємовідношення”):

– ЛСПГс „Дієслова взаємозв’язку”: ‘адресат (Dadr)’ + ‘об’єкт (Dobj)’ + ‘взаємодіяти’ + ‘інший адресат (Dotheradr)’ + ‘інший об’єкт (Dotherobj)’. Наприклад, **СТОСУВАТИСЯ** 1. Мати відношення до кого-, чого-небудь, бути пов’язаним із кимсь, чимсь (СУМ-11, Т9, с. 740). Реєстрове слово: **СТОСУВАТИСЯ**; архісема: ‘взаємодіяти’; ‘інший адресат’: *(кого-небудь) з ким-небудь, із кимось*; ‘інший об’єкт’: *(чого-небудь) з чим-небудь, із чимось*.

– ЛСПГс „Дієслова заміни”: ‘суб’єкт (Dsbj)’ + ‘замінити’ + ‘об’єкт (Dobj)’ + ‘інший об’єкт (Dotherobj)’ + ‘адресат (Dadr)’ + ‘інший адресат (Dotheradr)’. Наприклад, **МІНЯТИ** 2. Замінити іншим, брати одне замість другого (СУМ-11, Т2, с. 743). Реєстрове слово: **МІНЯТИ**; архісема: ‘замінити’; ‘об’єкт’: *одне*; ‘інший об’єкт’: *іншим, замість другого*.

В УМІФ створено лексикографічну базу даних „Дієслово” на основі електронного варіанта СУМ-11 як комплексну базу даних, що описує як граматичну, так і лексичну семантику українських дієслів. З неї автоматично згенеровано базу даних „DieslPPart”, яка відображає власне праву частину словникових статей, тобто лексичну семантику. У дисертаційній праці удосконалено лексикографічну базу даних „DieslPPart” дочірньою базою даних „VerbSemClass”. У лексикографічній базі даних „VerbSemClass” розкрито зв’язок між дієсловом-ідентифікатором із „DieslPPart” і ЛСГ чи ЛСПГ, до яких воно належить. Окрім цього, у цій базі даних створено набір найнеобхідніших запитів і форм для лінгвістичної дослідницької діяльності.

ВИСНОВКИ

Дисертацію присвячено вивченню ідеографічних параметрів дієслівної лексики української мови.

Дослідження структурно-семантичного та ідеографічного аспектів української дієслівної лексики ґрунтується на засадах системно-структурної (таксономічної, структуралістської) парадигми, з опертям на поняття системи та структури мови. Теоретико-методологічне підґрунтя дисертації охоплює напрацювання з лексикології, лексичної семантики, граматики, традиційної та комп'ютерної лексикографії, а також методику компонентного, лексико-семантичного, кількісного аналізів, метод ступеневої ідентифікації, аналіз словникових дефініцій.

Ідеографічний словник дієслів української мови створено на основі виокремлення ідеографічного параметра. У контексті дослідження *ідеографічний параметр* витлумачуємо як лексикографічний параметр лінгвістичного типу, що позначає лексико-семантичні об'єднання слів (ЛСП, ТГ, ЛСГ, ЛСПГ) в ідеографічному словнику.

У результаті лексико-семантичної класифікації ЛСВ дієслів української мови виокремлено 4 основні ЛСГ, семантика яких охоплює всі сфери буття й діяльності суб'єкта або існування об'єкта й характеризує всю різноманітність дійсності: „Дієслова дії”, „Дієслова буття”, „Дієслова стану” й „Дієслова відношення”. Усього опрацьовано 2393 дієслова-ідентифікатори та 16245 ЛСВ цих дієслів класифіковано за 4 ЛСГ, 23 ЛСПГв, 92 ЛСПГс і 21 ЛСПГн. Найчисленнішою виявилася ЛСГ „Дієслова дії”, а найменш численною – ЛСГ „Дієслова буття”.

У межах ЛСГ „Дієслова дії” нараховано 10169 ЛСВ дієслівних одиниць, що входять у такі найзагальніші ЛСПГв: „Дієслова руху”, „Дієслова переміщення об'єкта”, „Дієслова розміщення”, „Дієслова фізичного впливу на об'єкт”, „Дієслова творчої діяльності”, „Дієслова інтелектуальної діяльності”, „Дієслова мовленнєвої діяльності”, „Дієслова соціальної діяльності”, „Дієслова фізіологічної дії” і „Дієслова звучання”. Найчисленнішою ЛСПГв є „Дієслова фізичного впливу на об'єкт” зі 2151 ЛСВ (21%), а найменшою – ЛСПГв „Дієслова фізіологічної дії” зі 234 ЛСВ (2%). У межах ЛСГ „Дієслова буття” виокремлено 1468 ЛСВ дієслівних одиниць і такі ЛСПГв: „Дієслова початкової фази буття”, „Дієслова існування” і „Дієслова припинення буття”. Усі три зазначені вище ЛСПГв мають приблизно однакову кількість ЛСВ.

До ЛСГ „Дієслова стану” зараховано 2563 ЛСВ дієслівних одиниць, що входять у такі ЛСПГв: „Дієслова становлення якості”, „Дієслова вияву ознаки”, „Дієслова способу життя”, „Дієслова емоційного стану”, „Дієслова фізіологічного стану” й „Дієслова функційного стану”. Найчисленнішою ЛСПГв є „Дієслова вияву ознаки” зі 1279 ЛСВ (50%), а найменшою – ЛСПГв „Дієслова способу життя” зі 28 ЛСВ (1%). Серед ЛСГ „Дієслова відношення” виокремлено 2045 ЛСВ дієслівних одиниць і такі ЛСПГв: „Дієслова взаємовідношення”, „Дієслова володіння”, „Дієслова міжособистісних стосунків” і „Дієслова соціальних стосунків”. Найчисленнішою ЛСПГв є „Дієслова соціальних

стосунків” зі 886 ЛСВ (43%), а найменшою – ЛСПГв „Дієслова відношення” зі 184 ЛСВ (9%).

Чим далі диференційна сема від архісеми, тим вона менш значуща, тобто тим менше вона врахована при визначенні належності ЛСВ дієслова до тієї чи тієї ЛСПГ. У ЛСГ „Дієслова дії” та „Дієслова буття” класифікування здебільшого відбувається за архісемою, натомість диференційні семи враховано рідше. Зокрема, у ЛСГ „Дієслова дії” такі семи враховано в більшості ЛСПГс, що входять до таких ЛСПГв: „Дієслова руху”, „Дієслова переміщення об’єкта”, „Дієслова розміщення”. У ЛСГ „Дієслова буття” диференційні семи враховано в таких ЛСПГс: „Дієслова початку події, дії”, „Дієслова здійснення події”, „Дієслова буття-існування в певному часі й просторі”, „Дієслова припинення дії, буття, стану”. В інших ЛСПГс диференційні семи не є визначальними в процесі зарахування до певної ЛСПГ. Лексико-семантичне класифікування ЛСВ дієслів ЛСГ „Дієслова стану” й „Дієслова відношення” зазвичай відбувається за архісемою й обов’язковою диференційною семою, тобто диференційні семи є визначальними в процесі зарахування до певної ЛСПГ.

Для кожної ЛСПГ уперше визначено формальне представлення дефініції дієслова в тлумачному словнику. Представлені формальні моделі тлумачення зможуть покращити дефініції дієслів у майбутніх нових тлумачних словниках української мови. У СУМ-11 вербалізовані не всі важливі диференційні семи, зокрема, для дієслів ЛСГ „Дієслова дії” майже відсутня інформація про суб’єкт, який здійснює дію, хоча саме в цій ЛСГ суб’єкт є активним діячем, тому мав би бути вказаний. Для дієслів ЛСГ „Дієслова відношення” теж майже немає інформації про суб’єкт, а також часто бракує вербалізації диференційних сем ‘інший об’єкт (Dotherobj)’ та ‘інший адресат (Dotheradr)’, які є учасниками різних відношень, хоча вони характерні для багатьох ЛСПГ цієї ЛСГ.

На основі лексико-семантичної класифікації ЛСВ дієслів української мови укладено ідеографічний словник, який можна використовувати для лінгвістичних розвідок, університетських досліджень, а також вбудовувати в різні системи комп’ютерної лінгвістики. У цьому ідеографічному словнику реєстровими одиницями є ЛСГ. На другому, третьому й четвертому рівнях класифікації є відповідні ЛСПГв, ЛСПГс і ЛСПГн.

Виокремлено макро-, медіо-, мікрорівні ідеографічного словника. На макрорівні передбачено: передмову, правила користування словником, список використаних словників, список умовних скорочень, основу словника, алфавітний покажчик дієслів. На медіорівні словника подано лексико-семантичну класифікацію ЛСВ дієслів української мови на ЛСГ і ЛСПГв, ЛСПГс, ЛСПГн. На мікрорівні в ЛСГД-словнику, крім реєстрової одиниці й власне тлумачення, представлено також формальну модель тлумачення для кожної ЛСПГ з описом усіх архісем і диференційних сем, характерних для цієї групи чи підгрупи.

У дисертації удосконалено лексикографічну базу даних „DieslPPart”, розроблену в УМІФ НАН України, дочірньою лексикографічною базою даних

„VerbSemClass”. У базі даних „VerbSemClass” напрацьовано набір найнеобхідніших форм і запитів для дослідницької діяльності лінгвіста.

Результати дисертації створюють перспективи для укладання семантичних словників на основі української дієслівної лексики. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на дослідження синтаксичної сполучуваності в межах кожної ЛСГ й ЛСПГ з метою комплексного вивчення українського дієслова з позиції синтагматики та парадигматики.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у фахових виданнях України

1. Кульчицький І. М., Лукач М. О. Огляд підходів до семантичної класифікації дієслівної лексики. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Філологічна”*. 2013. Вип. 34. С. 112–114.

2. Лукач М. О. Дослідження дієслівної лексики в рамках лексичної семантики. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Філологічна”*. 2013. Вип. 39. С. 59–60.

3. Лукач М. О. Компонентний аналіз як метод дослідження семантики дієслів української мови. *Studia methodologica. Національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка*. 2014. Вип. 38. С. 150–155.

4. Лукач М. О. Лексико-семантична класифікація дієслів української мови. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Філологічна”*. 2014. Вип. 46. С. 106–108.

5. Лукач М. О. Принципи організації дієслівної лексики в лексико-семантичних групах. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Філологічна”*. 2014. Вип. 49. С. 65–66.

6. Бігдай М. О. До питання лексико-семантичної класифікації дієслів української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія „Філологія”*. 2019. Вип. 40. Т. 1. С. 19–21.

Наукові праці в періодичних виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

7. Бігдай М. О. Лексико-семантична група дієслів буття. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Філологія”*. 2018. Вип. 1(69). Ч. 1. С. 51–53. ISSN 2519-2558.

8. Bihday M. Representation of Lexical-Semantic Classification of Verbs in the Form of Ideographic Dictionary. *Лінгвістичні студії. Linguistic Studies* : збірник наукових праць. Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2018. Vol. 36. P. 44–49. ISSN 1815-3070.

Наукові праці в періодичних виданнях інших держав

9. Бігдай М. О. Лексико-семантична група дієслів відношення. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Philologica* 2020.

Ucrainica IX. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. Olomouc, 2020. С. 21–26. ISSN 0231-634X.

Наукові праці апробаційного характеру

10. Кульчицький І. М., Лукач М. О. Дослідження семантичних відношень модальних дієслів. *Горизонти прикладної лінгвістики і лінгвістичних технологій : MegaLing-2012* : збірник наукових праць. Київ : УМІФ, 2012. С. 149–154.

11. Осідач Н. Б., Лукач М. О., Кульчицький І. М. Деякі аспекти дослідження семантичних відношень у мові. *Інформація, комунікація, суспільство* : матеріали І Міжнародної наукової конференції ICS-2012. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. С. 212–213.

12. Lukach M. Some Aspects of Lexical-Semantic Classification of Verbal Lexicon. *Computer science and information technologies* : Materials of VIII-th International Scientific and Technical Conference CSIT 2013. Lviv : Publishing Lviv Polytechnic, 2013. P. 101–102.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

13. Кульчицький І. М., Лукач М. О. Формальна модель відображення семантичних характеристик у словниках. *Інформаційні системи та мережі. Вісник Національного університету „Львівська політехніка”*. 2014. № 805. С. 298–305.

14. Бігдай М. О. Лексикографічна база даних на основі лексико-семантичних груп дієслів української мови. *Інформаційні системи та мережі. Вісник Національного університету „Львівська політехніка”*. 2015. № 832. С. 285–295.

АНОТАЦІЯ

Бігдай М. О. Ідеографічні параметри дієслівної лексики української мови. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний університет „Львівська політехніка”; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Міністерство освіти і науки України, Чернівці, 2020.

Дисертацію присвячено вивченню ідеографічних параметрів дієслівної лексики української мови. Класифіковано лексико-семантичні варіанти дієслів української мови за лексико-семантичними групами й підгрупами. Для кожної лексико-семантичної підгрупи дієслів визначено формальне представлення дефініції дієслова в тлумачному словнику. На основі представленої лексико-семантичної класифікації та виокремлення ідеографічного параметра укладено ідеографічний словник дієслів української мови. *Ідеографічний параметр* витлумачено як лексикографічний параметр лінгвістичного типу, що позначає лексико-семантичні об'єднання слів (лексико-семантичне поле, тематичну групу,

лексико-семантичну групу, лексико-семантичну підгрупу) в ідеографічному словнику. Створено лексикографічну базу даних „VerbSemClass” як експериментальне середовище для дослідження лексичної семантики дієслів української мови.

Ключові слова: дієслово, лексико-семантичний варіант, лексико-семантична група, лексико-семантична підгрупа, семантична класифікація дієслів, ідеографічний словник, ідеографічний параметр, лексикографічна база даних.

АННОТАЦІЯ

Бигдай М. А. Идеографические параметры глагольной лексики украинского языка. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный университет „Львовская политехника”. Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Министерство образования и науки Украины, Черновцы, 2020.

Диссертация посвящена изучению идеографических параметров глагольной лексики украинского языка. Классифицированы лексико-семантические варианты глаголов украинского языка по лексико-семантическим группам и подгруппам. Для каждой лексико-семантической подгруппы глаголов определено формальное представление дефиниции глагола в толковом словаре. На основе представленной лексико-семантической классификации и выделения идеографического параметра создан идеографический словарь глаголов украинского языка. *Идеографический параметр* истолковано как лексикографический параметр лингвистического типа, обозначающий лексико-семантические объединения слов (лексико-семантическое поле, тематическую группу, лексико-семантическую группу, лексико-семантическую подгруппу) в идеографическом словаре. Создана лексикографическая база данных „VerbSemClass” как экспериментальная среда для исследования лексической семантики глаголов украинского языка.

Ключевые слова: глагол, лексико-семантический вариант, лексико-семантическая группа, лексико-семантическая подгруппа, семантическая классификация глаголов, идеографический словарь, идеографический параметр, лексикографическая база данных.

ABSTRACT

Bihdai M. O. Ideographic Parameters of the Verbal Lexicon of the Ukrainian Language. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology (PhD). Speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – Lviv Polytechnic National University; Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernivtsi, 2020.

The dissertation is devoted to the study of ideographic parameters of the verbal lexicon of the Ukrainian language. The study of structural-semantic and ideographic aspects of the Ukrainian verbal lexicon is established on the principles of system-structural (taxonomic, structuralist) paradigm, based on the concept of system and structure of language. The theoretical and methodological basis of the dissertation includes works on lexicology, lexical semantics, grammar, traditional and computer lexicography, as well as methods of componential, lexical-semantic, quantitative analyses, the method of step-by-step identification, definitional analysis.

The scientific novelty of the obtained results is that the ideographic dictionary of verbs of the Ukrainian language has been *first* created based on the conducted lexical-semantic classification; a formal representation of the verb definition in an explanatory dictionary is *first* defined for each lexical-semantic subgroup of verbs; the lexicographic database „Dieslovo”, namely, the „DieslPPart” child database created by Ukrainian Language Information Fund NASU, has been *supplemented* by the *new* lexicographic database „VerbSemClass”, which reveals a correlation between a specific verb-identifier and the corresponding lexical-semantic group and subgroup; the lexical-semantic classification of the lexical-semantic variants of the verbs of the Ukrainian language has been carried out, which *complements* the existing semantic classifications of the verbs of the Ukrainian language.

From the „Dictionary of the Verbal Semantic Themes”, compiled by N. M. Sukharyna in Ukrainian Language Information Fund NASU, 2393 verbs-identifiers were processed, and 16245 lexical-semantic variants of these verbs from the „Dictionary of the Ukrainian Language” in 11 volumes were classified by the lexical-semantic groups and lexical-semantic subgroups. The following lexical-semantic groups were singled out: „Verbs of Action” (10169; 63%), „Verbs of State” (2563; 16%), „Verbs of Relation” (2045; 12%), and „Verbs of Being” (1468; 9%).

Based on the presented lexical-semantic classification and separation of an ideographic parameter the ideographic dictionary of verbs of the Ukrainian language is built. An *ideographic parameter* is interpreted as a lexicographic parameter of the linguistic type that denotes lexical-semantic combinations of words (lexical-semantic field, thematic group, lexical-semantic group, lexical-semantic subgroup) in an ideographic dictionary.

Macro-, medium-, micro-levels of the ideographic dictionary are distinguished. At the macro-level of the ideographic dictionary the following components are provided: preface, rules of use, list of used dictionaries, list of abbreviations, dictionary basis, alphabetical index of verbs. The medium level of the ideographic dictionary consists of the lexical-semantic groups and subgroups. At the micro-level of the ideographic dictionary, in addition to the headword and the definition, there is also a formal model of interpretation with a description of all archisemes and differential semes, specific for this lexical-semantic subgroup.

Key words: verb, lexical-semantic variant, lexical-semantic group, lexical-semantic subgroup, semantic classification of verbs, ideographic dictionary, ideographic parameter, lexicographic database.